

Pieter Troch. *Nationalism and Yugoslavia: Education, Yugoslavism and the Balkans before World War II.*
 London – New York: I. B. Tauris, 2015, 319.
 (Питер Трох. *Национализам и Југославија: образовање, југословенство и Балкан пре Другог светског рата.*
 Лондон–Њујорк, 2015, 319)

Књига *Национализам и Југославија: образовање, југословенство и Балкан пре Другог светског рата* Питера Троха настала је на основу његове докторске дисертације, коју је радио на Одељењу за славистичке и источноевропске студије Универзитета у Генту, а супервизор му је био Рејмонд Детрез, чувени професор историје и културе источне Европе на овом универзитету. Књига је резултат студиозних истраживања којима су обухваћени фондови Архива Југославије, наставни планови и програми, уџбеници, часописи, календари и новине из времена Краљевине СХС/Југославије, као и врло богата и релевантна научна литература.

Питању национализма у Југославији, на примеру школског образовања и васпитања и југословенства, пре Другог светског рата, аутор приступа на основу убеђења да се потивречности у вези са слагањем и неслагањем између Јужних Словена могу разумети само уколико се одбаци уверење о предодређеном неуспеху југословенске идеје и када се ближе сагледа процес институционализације и установљавања југословенске националности у Краљевини СХС/Југославији. Овом књигом аутор настоји да поново повеже културну и политичку страну институционализације и установљавања југословенске идеје са циљем да достигне уравнотежене процене о значају изградње југословенске нације у међуратном периоду. Он свој истраживачки приступ заснива на научно утемељеном ставу да је југословенство у међуратној Југославији имало огроман утицај на државну културну политику, образовно-школски систем и интелектуални живот. Односно, његов приступ теми инспирисан је теоријским ставовима о националности као течној, динамичној и вишеструкој категорији праксе. Сходно томе, а у складу са признатим теоријско-методолошким концептом – спознаја нације почива на анализи институционализације националних категорија; њеном укоренењу у миту, сећањима, приповестима; њеном испуњавању у пракси и менталитету владања; као и њеном присвајању и сврставању у категорије – аутор је истраживао: однос људи према националним категоријама, институционализацију националних катего-

рија у државној школској политици и утицај те политике на могућности за другачије национално опредељење.

Основно истраживање у овој књизи објединило је три приступа проблему: установљавање југословенске националности, поделе унутар те нације, као и могућности за другачије национално опредељење. Овако сложен истраживачки приступ пре свега је навео аутора да процени улогу југословенских државних власти у међуодносу ових чинилаца. Он је настојао да сазна у којој мери су државне власти искрено биле заинтересоване за прилагођавање различитих социјалних и политичких интереса заједничком разумевању југословенске националности? Како су државне власти предочавале однос између појединих партикуларистичких идентитета и целине југословенске нације? Да ли се политика југословенских државних власти према националностима значајније мењала током овог периода? Исто тако, аутор је настојао да истражи и то како су се представници друштвених и политичких интересних група у земљи, ван централних органа државне управе, од алтернативних центара власти (верских институција, политичких партија, културних и образовних удружења) до службеника који су као посредници по вертикалној основи били укључени у политику установљавања националности (наставници и други делатници из културе) и носилаца државне власти на локалном нивоу, односили према институционализацији и установљавању југословенске националности. У односу на све њих, било је важно да се сазна: како су ови представници учествовали у расправама о значају југословенске националности; у којој мери су прибегавали другачијем националном опредељењу и како се то односило на југословенску националност; у којој мери је њихово схватање националности одговарало оном које су утврдили органи централне државне власти; до које мере су државне власти имале успеха у придобијању ових представника за заједничко схватање југословенске националности; какви су били утицаји на политику државних власти на стварању југословенске националности представника који нису стајали у вези са њом.

Аутор је настојао да до одговора на ова питања дође кроз истраживање државотворне политике која је у међуратном периоду спровођена у области школства и образовања. Овакав приступ је утемељен у теоријско-методолошком полазишту да образовање представља основни део инфраструктуре модерне државе којим се заједничка национална култура распростире у широкој популацији. Ово првенствено због тога што централизовани образовни систем под контролом државе за ширење опште високе културе предста-

вља основу за стварање савремене нације, која је структурални услов за функционисање индустријских друштава. Анализа наставних програма и средстава може да открије начин на који државне власти настоје да изграде национални идентитет код младих генерација и како се одређује културни образац на основу кога треба да се уобличи тај идентитет. Поред тога што је ка њима био усмерен процес институционализације и установљавања нације, школе су исто тако места на којима су се различити социјални и политички утицаји сукобљавали око значења националности. Ови сукоби преносе се дуж целе васпитно-школске вертикале, од инстанци на којима се формулише висока политика и универзитета па све до сеоских школа. У општем смислу, школе су биле места на којима су се обични људи (учитељи, ученици и родитељи) ангажовали у политици. Сходно томе, истраживање школства омогућава историјској науци да у потпуности упозна тежње за стварањем националности, тако што наглашава потребу да се тај процес сагледа на свакодневном нивоу. Руководећи се тим начелом, аутор је своју истраживачку пажњу усмерио на обичне људе као активне учеснике у процесу израде и стварања нације. Настојао је да у процес стварања нације проникне проучавањем променљивог садржаја националности, као и променљивог садржаја унутар кога је нација од значаја обичним људима.

Књига Питера Троха је подељена у три дела. Први део садржи свеобухватни оквир у коме се разматра однос југословенства, политике и школства. Истраживано је место југословенске идеје унутар ширег развоја у политици и културној политици Краљевине СХС/Југославије, као и структура организације и стања у југословенском школском систему. Ова питања су детаљније изложена кроз анализу парламентарног периода од 1918. до 1929, у којој је пажња посвећена политичким странкама. Аутор је у југословенске државотворне странке пре свега уврстио радикале и демократе. О хрватским политичким странкама говорио је као о заговорницима федерализма у земљи, а за значајне је сматрао и Словенску људску странку и Југословенску муслиманску организацију. Другу деценију постојања југословенске државе обрађивао је кроз период диктатуре краља Александра I Карађорђевића од 1929. до 1935, где је посебну пажњу посветио анализи интегралног југословенства, институционализације југословенског националног јединства у политици и односа према противницима диктатуре. У следећем кораку, пажњу је усмерио на период када је председник владе био Милан Стојадиновић. Ово време је означио као повратак на племенску политику,

и посебно је писао о Југословенској радикалној заједници и о деловању опозиције уочи и на изборима 1938. године. Излагање о овом временском интервалу завршио је анализом стварања Бановине Хрватске, што је означио као крај југословенства. У разматрање организације и стања југословенског просветног система пошао је са оценом да се мера његове модернизације и савремености најбоље огледала у способности да ствара Југословене.

Иако се од укупног броја фуснота, у првом делу књиге, једна четвртина односи на писање српске историографије, како оне из времена Југославије тако и оне новије која је настала по распаду земље, у структури овог дела доминира европска и светска литература, као и значајан број књига хрватских аутора. Тако се може приметити настојање самог аутора да позивањем на радове: Иве Банца (Ivo Banac, *The National Question in Yugoslavia. Origins, History, Politics*, Ithaca: Cornell University Press, 1984), Срећка Џаје (Srećko Džaja, *Bosnien-Herzegovina in den österreichisch-ugarischen Epoche, 1878–1918, Die Intelligentsia zwischen Tradition und Ideologie*, Munich: Oldenbourg Verlag, 1994), Кристијана Нилсена (Christian A. Nielsen, *One state, one nation, one king. The dictatorship of King Alexander and his Yugoslav project, 1929–1935*, D. Phil. dissertation, Columbia University, 2002) и Холма Зундхаузена (Holm Sundhaussen, *Geschichte Serbiens: 19–21. Jahrhundert*, Vienna: Böhlau, 2007) тумачи настанак југословенства као идеје; деловање и међусобни однос српске и хрватске националне идеологије, као и њихов однос према југословенству; феномен националног питања у југословенској држави и посебно српску политичку хегемонију и „краљеву диктатуру“. Тумачење ових питања на основу наведених књига упитно је и у извесној мери оптерећено историјским стереотипима. Наше је мишљење да би изузетни резултати истраживања до којих је аутор дошао још више били истакнути да је приликом писања књиге користио радове: Бранка Петрановића, Милорада Екмечића, Василија Крестића, Ђорђа Станковића, Радоша Љушића и Николе Жутића. Исто тако, мислимо да би на укупан резултат истраживања и разумевање сложених међународних и унутрашњих околности у којима се налазила Краљевина СХС/Југославија од значаја били и радови Милета Бјелајца о улози и значају њене војске. Велики допринос резултатима истраживања и ширем схватању друштвених и политичких прилика у самој земљи дале би и монографије Софије Божић (Софија Божић, *Срби у Хрватској 1918–1929*, Београд: Институт за новију историју Србије, 2008) и Гордане Кривокапић-Јовић (Гордана Кривокапић-Јовић, *Оклоп без витеза: о*

социјалним основама и организационој структури Народне радикалне странке у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, 1918–1929, Београд: Институт за новију историју Србије, 2002). У том смислу, нашла би се многа објашњења за одлуке које су доносили државни органи, а које су у већој или мањој мери утицале на испољавање наведених питања. Поред тога, у контексту истраживања која је аутор водио о политикама националних држава на Балкану према њиховим народним и етничким групама и мањинама, уз већ наведену референтну литературу, од користи би биле и књиге: Зорана Јањетовића (Зоран Јањетовић, *Деца царева, пасторчад краљева: националне мањине у Југославији, 1918–1941*, Београд: Институт за новију историју Србије, 2005), која би омогућила јасан увид у политику југословенске државе према сопственим националним мањинама и етничким групама, и Стевана К. Павловића (Стеван К. Павловић, *Историја Балкана 1804–1945*, друго издање, Београд: Клио, 2004), која би обогатила, иначе врло обимну, литературу о историји балканских народа и држава.

Тематски орагнизован – са поглављима о језику и литератури, историји, географији, и вери – други део књиге је посвећен разматрању начина на који је дефинисана југословенска националност у државном школском и образовном програму. Овај део књиге је настао на основу темељних истраживања законских прописа и других званичних аката у којима је разматрана јединствена основа по којој је дефинисана југословенска националност, као и конкретна примена ових прописа у наставним плановима и програмима, уџбеницима и приликом одржавања свечаних комеморација.

Резултати истраживања до којих је дошао аутор потврђују да је тежња да се образује јединствена југословенска нација на основу државног јужнословенског становништва представљала најодлучнију и веома истакнуту карактеристику образовно-школског система у Краљевини СХС/Југославији. Наставни планови и програми су изразито наглашвали основну националну образовну функцију хуманистичких наука. Становништву је идеја о југословенском патриотизму и јединству преношена у уџбеницима, штампи и приликом свечаних јубилеја и комеморација. Југословенска националност је схватана као логичан резултат еманципације југословенских етничких група, које је обједињавао јединствени и наслеђени културни и језички образац. Из стварања југословенске националности кроз школски систем била је искључена несловенска популација у земљи. Њима је био додељен статус мањина у југословенској националној држави.

Шематизам југословенског националног идентитета у наставним плановима и програмима представљао је синтезу три признате племенске традиције и три најзаступљеније верске заједнице. Он је почивао на заједничким именитељима, сарадњи и местима на којима је било међусобног преклапања. Приврженост југословенској националности почивала је на сабирању племенских и верских припадности. У пракси је то објашњавано као историјски израз југословенске националне свести. Сходно томе, овакво схватање је представљало отворену и приступачну југословенску националност. Уџбеници, популарна издања и свечани јубилеји и комеморације конципирани су тако да посредују између различитих нивоа националне припадности пре него да одређују јединствену и одређену дефиницију онога што је требало да представља Југословен.

Дефинисање националног идентитета у српским уџбеницима је било под јасним утицајем југословенске државне идеологије. У уџбеницима се настојало да се југословенска националност представи посредством механизма који је у Србији кориштен пре Првог светског рата за уобличавање српског идентитета. Овде је реч о дуготрајној историјској нарави, која се односила на независан положај државе и национално свесну цркву. Међутим, уобличавање југословенске идеолошке основе путем укључивања све већег броја симболичких ресурса који нису припадали српском националном наслеђу, као и примена фундаменталне структуре карика и зона преклапања између конститутивних делова југословенске нације водили су ка преобликовању српског националног идентитета.

У хрватским уџбеницима је од самог почетка била примењена изводљива равнотежа између југословенства и хрватства, која је пре свега подразумевала коегзистенцију између хрватског и српског нивоа националног идентитета. Овакав приступ је од самог почетка указивао на контекстуални значај и одрживост посредовања између хрватског и југословенског националног идентитета у хрватским интелектуалним круговима.

Када је реч и о једним и о другим уџбеницима, потребно је истаћи да је код српских током 30-их дошло до давања већег значаја југословенском нивоу националног идентитета и до отварања српског националног идентитета. Са друге стране, у хрватским уџбеницима, почев од 1937. године, дошло је до израженијег истицања хрватског националног идентитета. То је уједно означило његово јасније наглашавање унутар југословенске целине, односно смањивање проточности између једног и другог националног идентитета. Тако је у уџбеницима хрватски национални идентитет описан

као везивно ткиво југословенског јединства. На овај начин дошли су до изражаја одвајање од интегралног југословенства и све већи значај хрватског националног идентитета у интелектуалним и политичким круговима током 30-их.

У словеначким уџбеницима посебно је истицана словеначка нација унутар југословенске целине, само југословенско јединство одређивано је као свеобухватни концепт који се јасно састоји од издвојених саставних делова. Словеначки национални оквир је искориштен за одређивање језика, књижевности, историје и географије – потом су му придодавани посебни прегледи о хрватском и српском племену како би се уобличио представа о југословенском јединству. Могла је да се уочи тенденција, коју су подржале и власти у време личног режима краља Александра, да се направе одређени уступци када је реч о интеграцији Словенаца у југословенску целину. Ипак, у уџбеницима није консеквентно спроведена идеја из школских планова и програма, која је почивала на стварању Дравске бановине као у суштини словеначке националне територије. Тако су створени услови за стварање посебног положаја словеначког националног идентитета у југословенској држави. Без обзира на то, у уџбеницима су словеначке и југословенске категорије представљане као компатибилне у оквиру националне припадности.

Полазећи од дефиниције националности у односу на племенске идентитете и на југословенски идентитет, у све три врсте уџбеника, аутор изводи закључке:

– Да је однос између српског и југословенског идентитета у српским уџбеницима био хибридан, тј. да између идентитета није било јасног разграничења, те да није било јасне хијерархије. Сходно томе, није било јасно, а самим тим ни важно, где се завршава српски и почиње југословенски идентитет.

– Да је однос између словеначког и југословенског идентитета у словеначким уџбеницима био вишеструк, односно састојао се од слојева који су се налазили око језгра. У таквом концепту идентитета јасно су се издвајале линије разграничења и хијерархија је била уочљива. Било је очигледно где се завршава словеначки и где почиње југословенски идентитет.

– Да је приступ идентитету у хрватским уџбеницима еволуирао од хибридног ка вишеструком односу. Линије разграничења, којима је означаван хрватски национални идентитет у односу на југословенску заједницу, временом су постајале све строже и значајније.

На основу оваквог приступа националном идентитету у југословенским уџбеницима јасно је да је он био динамичног карак-

тера. Према томе, одређивање југословенског националног идентитета вршило се на основу сагледавања из српског, хрватског и словеначког угла. У уџбеницима се посредовало између оба нивоа националног поистовећивања, што је указивало како на то да је југословенска националност суштински била неспојива са схватањем српске, хрватске или словеначке националне припадности, тако и на то да је поистовећивање са југословенском нацијом било могуће само уз мобилизацију српског, хрватског и словеначког националног идентитета.

Аутор сматра да је посредовање искључиво између три племенска идентитета и свеобухватног југословенског, иначе заступљено у уџбеницима, спречавало посредовање између других партикуларистичких идентитета (црногорског, македонског и муслиманског) са југословенским. Обавезујуће везивање за српски идентитет уско конципиран око језгра које је представљало српску државност и језик, умањивало је привлачност југословенске националности као оквира за црногорски и македонски партикуларистички идентитет. У случају црногорског радило се о историјским традицијама сопствене државности, док је код македонског долазила до изражаја дистанца између сопственог особеног наречја и српскохрватског књижевног језика. У случају муслиманског партикуларистичког идентитета та дистинкција је посебно била изражена, због тога што су и племенски – српски, хрватски и словеначки – али и општи југословенски идентитет у основи били означавани као хришћански. То је спутавало јужнословенски живаљ муслиманске вероисповести да се поистовети са југословенском нацијом. Између осталог, аутор истиче и то да су југословенске власти остале резервисане према настојањима појединих интелектуалаца из ове три партикуларистичке групе да посредују између матичног нивоа припадности и концепта југословенске националности тако што би заобишли средишњи племенски ниво. Према аутору, резултат таквог приступа био је све веће удаљавање ових партикуларистичких група од припадности доминантном племену, као и све мања привлачност југословенске националности.

У трећем делу књиге анализирају се ограничења до којих је дошло у процесу установљавања и институционализације југословенске нације. Односно, аутор настоји да сазна начин на који се испољавала тежња централних државних органа ка установљавању и институционализацији југословенске нације, као и начин на који су се према том процесу опходили сви остали центри власти, те посредници укључени у школско-образовни процес. Резултатима

ауторових истраживања потврђено је да се југословенски национални програм Краљевине СХС/Југославије састојао од два узајамно комплементарна нивоа националног идентитета, национални југословенски ниво и племенски ниво српског, хрватског и словеначког идентитета. Програм је оставио простор за артикулацију српског, хрватског и словеначког идентитета, али је подразумевао спремност на акцију за увођење племенских идентитета у свеобухватни југословенски. Аутор примећује да је у Краљевини СХС/Југославији стварање југословенске нације претрпело врло мало измена и то доводи у везу са националном политиком усмераваном из хегемонистичких центара власти који су настали још у Краљевини Србији пре Првог светског рата. Постојање такве националне политике објашњава тиме да практично није било границе у схватању српске и југословенске националности. Када је реч о обележавању свечаности и јубилеја у Хрватској, тамо су укорењени хрватски симболички ресурси били искључени из југословенске националности. Ови ресурси су замењени хрватско-југословенским, који су наметнути одозго, као што је то био случај са обележавањем сећања на Штросмајера у школама. Оваква политика изазвала је све веће раздвајање између хрватске и југословенске националности у националном говору Хрватске сељачке странке. Ипак, аутор је мишљења да хрватска приврженост и равнодушност према југословенској националности није нужно морала да значи и њено негирање. По њему, држава је пропуштајући прилику да на комплементаран начин усагласи југословенско национално јединство, умањила могућност да се створи осећај југословенске националности у хрватском делу земље. Осим тога, држава није настојала да створи одржив начин како би подстакла комплементарно посредовање између хрватског и југословенског националног идентитета. Стога је установљавање националности од стране државе у стварности довело до све искључивијег односа између могућности за опредељивање у хрватску или у југословенску националност.

За разумевање процеса установљавања и институционализације југословенске националности аутор истиче три важне карактеристике:

– Југословенска националност је била веома моћна и свеприсутна у југословенском друштву између два рата. Наиме, у свим сферама живота, у јединицама локалне власти, званичници и друге утицајне личности су истицале разлику између национално свесних и оних који то нису били, у ситуацијама које су обухватале цео спектар друштвених односа од политичких, професионалних и идео-

лошких разлика до личних сукоба. Због тога је контекстуално истицање националности било веома изражено до мере да су националне категорије морале да се користе за осмишљавање догађаја у којима југословенски национални елемент за учеснике није био од примарног значаја. Упоредо с тим смањена је могућност за промену значења југословенске националности, пре свега зато што је сведена на површну примену за разликовање приврженог од неприврженог.

– Искључив и рестриктиван карактер југословенске националности нарочито је био истакнут у хрватским областима, ту је до изражаја дошла јасна разлика између хрватског и југословенског националног идентитета. Када се томе додају и хрватско-југословенске разлике, исход су биле бројне друштвене и политичке поделе. Такав начин установљавања националности све више је отежавао могућност за усаглашавање ова два нивоа националне припадности, посебно с обзиром на то да се свако испољавање хрватских осећања доживљавало као претња одвајања од југословенске националности. Аутор истиче да се сличан феномен испољио у Македонији, где је наспрам национално исправног српско-југословенског понашања стајала бугарска опозиција. По њему је несагласност, с једне стране, између хрватске и македонске националне припадности и, с друге, југословенске националне припадности стварао специфичан развој унутар контекста установљавања југословенске националности као ексклузивне категорије праксе у друштвеној и политичкој борби од самог врха националне политике до микро нивоа личних људских односа.

– Подређивање верског националном идентитету, у циљу оправдавања верске разноврсности унутар југословенске нације, довело је управо до преиспитивања подударности верске разноврсности са југословенским националним јединством. Одражавајући политизацију југословенске националности, као и политичке и идеолошке поделе у процесу стварања нације, власти су биле спремне да клерикалну опозицију либералној просветној политици тумаче на националној основи као отпор југословенској националности. Како су ове разлике између клерикалаца и либерала посебно дошле до изражаја у сукобу са хрватским учитељима католицима, оне су се испољиле као разлике између хрватског и југословенског нивоа националног идентитета. Због тога је искључивање хрватске и католичке припадности из југословенског националног идентитета још више учврстило хрватско-католички савез.

Резимирајући утиске о књизи Питера Троха можемо да истакнемо наше задовољство што нам се указала прилика да се са њом

упознамо. Књига је лепо написана и структурно врло добро постављена. Представља велики истраживачки подухват, а у прикупљању и анализи резултата до којих се дошло аутор је применио изузетан и интересантан научни метод. Поред изложених резултата истраживања и научне методе на којој је настала, вредност књиге се можда и највише огледа у могућем путоказу за нашу научну јавност да се применом истих или сличних истраживачких метода прошире истраживања и дође до што тачнијих, поузданијих и првенствено научно коректних сазнања о конструкцији националног идентитета кроз историју на овим просторима. Ово је потребно и важно посебно због тога да би и наша историографија, али и остале хуманистичке науке, могла да води утемељену дискусију са истраживачима из света и резултатима истраживања до којих они долазе.

Душан Р. БАЈАГИЋ